

Madarász Imre

Szicília és a világirodalom Pirandello első regényében

A kitaszított verizmus és modernizmus között

Az olasz kultúra egyik fő jellegzetességének Prohászka Lajos azt tartotta, hogy „a változások sodrában is a folyamatosságot érzi... Innen magyarázható, hogy történetének látszólag forradalmi és romboló korszakai is valójában mindig a megőrzés és a továbbépítés korszakainak bizonyultak”.¹ Prohászka a „klasszika” és a „romantikus szellem” közti folyamatosságra hívta fel a figyelmet² (teljes joggal, ha Alfieri, Foscolo vagy Manzoni életművére gondolunk), de elég utalni Vergára, hogy lássuk a hasonló kontinuitást romantika és realizmus-verizmus között is. Verizmus és modernizmus közé pedig a legerősebb hidat talán éppen az a két író építette, akiben az olasz irodalomtörténet-írás konvencionálisan a Novecento leginkább „európai nagyságrendű” klasszikus-„párját” látja: Svevo és Pirandello.³

Luigi Pirandellónak ezt a „hídépítő” szerepét – összefüggésben egy másikkal: azzal, hogy összekötötte a „provinciális” Szicíliát a világirodalommal, az elmaradott perifériát a centrum élvonalával – a jelen tanulmány az agrigentói író első regényének, az 1893-ban elkezdett (s talán megírt: a könyv végén mindenesetre arra az évre dátumozott⁴), de csak 1901-ben publikált (ilyen értelemben igazán „századfordulós”) *A kitaszítottnak (L'esclusa)* bemutatásával igyekszik megvilágítani.

Az „elmaradott periféria” kifejezés Szicíliának természetesen nem az irodalmát jelöli: a sziget jelentősége az olasz irodalomban közismert és kétségtelen, kezdve az első olasz költőiskolától, a „scuola siciliana”-tól, melyet maga Dante keresztelt el így. Az egységes Olaszország talán legfontosabb „irodalmi iskolájának” vagy irányzatának, a verizmusnak, az olasz naturalizmusnak is Szicília volt a szülőföldje és a fő termőtalaja, nagy „triásza” – Verga, Capuana, De Roberto – révén. Pirandello szicíliai és verista indíttatása és kötődése tehát szorosan összefüggtek egymással, legalábbis kezdetben. S a szicíliai milióhoz, társadalmi környezethez, emberekhez – egyszóval a „sicilianismo”-hoz⁵ – az író tematikailag akkor is hű maradt, amikor a „verismo”-tól művészileg már jócskán eltávolodott (ámbár mindenben azért nem). Az ábrázolt periférikus elmaradottság és az ábrázolás modern eszközei közti termékeny ellentmondás, helyesebben inkább feszültség Pirandello írásművészetét rokonítja Joyce-éval, aki Dublintól, avagy – újfent – Svevoéval, aki Trieszttől nem tudott elszakadni.

A kitaszított irodalomtörténeti jelentősége abban rejlik, hogy szerzője már első

regényében hagyományos-provinciális naturalista-realista közegekből, figurákból, történetből kezdett kibontani egy újszerű, sajátosan pirandellói valóság- és emberábrázolást, előlegezve későbbi fő művei, leginkább a *Mattia Pascal két élete* (*Il fu Mattia Pascal*, 1904) jellegzetességeit. A hősnő, Marta Ajala leánynév-használata jelzésértékű az olvasónak, és zavarba ejtő a környezetének („Azt sem tudjuk, hogyan szólítsuk...”), figyelembe véve, hogy asszony, Rocco Pentàgora felesége.⁶ Emlekezett a szintén „kitaszított” Effi Briest visszavett leánynevére Theodor Fontane regényében (1895) és távolról egy kicsit előlegezi a *IV. Henrik* (*Enrico IV*, 1922) főszereplőjének névtelenségét. Marta címbeli kitaszítotttsága másképp függ össze házasságtörésével, mint a hasonló tematikájú világirodalmi regényrecekben, a *Bovarynétől* az *Anna Karenináig*, az *Egy tiszta nőtől* az *Effy Briestig*, *A skarlát betűtől* a *Parasztokig*. Akkor hozzák hírbe és taszítja ki férje és a társadalom, amikor vétlen – Gregorio Alvignani képviselővel folytatott ártatlan levelezése miatt –, és akkor bocsátanak meg neki és fogadják vissza, amikor, magányosságában, kétségbeesésében engedve a politikus ostromának, csakugyan megcsalja az urát, és szeretőjétől teherbe is esik. Alvignani szavaival: „Amikor ártatlan voltál, akkor üldöztek, gyaláztak, büntettek, amikor pedig az üldözés elől hozzám menekültél... nem szerelemből, nem a magad akaratából!... s elkövetted azt a bűnt, amellyel azelőtt igazságtalanul vádoltak... te nevezed bűnnek!... most visszahívnak maguk közé, most fehérre mosnak!”⁷ A „vergai színezet” minden olasz kritikus felismerte, a benne megkésett epigonizmust látó Crocét sem kivéve. A magyar monográfus a hősnő palermói tanítóságát a magyar naturalizmus úttörőjének, Bródy Sándornak darabjával, *A tanítónővel* (1908) rokonította.⁸ Ám Leone de Castris feltárta azt is, ami a „vergai színezet” mögött rejtőzik: a „látszólagos verizmus” valójában „antinaturalizmust” takar, melynek lényege, hogy „megkérdőjelezi a naturalizmus művészi ideológiájának alapelvét, a tények meghatározó láncolatát és az objektív végzettség mechanikus összekapcsolódását a lélektani reakciókkal”.⁹

Részben a fentiekkel magyarázható, hogy a verista mesterekhez – kivált a pályakezdő Pirandellót regényírásra ösztönző Luigi Capuanához¹⁰ – képest Pirandello (ismét összetartozó kettősséggel) „irgalmasabb és ironikusabb”¹¹ asszonyhősével. Világirodalmivá szélesítve az összehasonlítás perspektíváját, *A kitaszított* Martájának sorsa kevésbé tragikus, mint Hesteré Hawthorne *A skarlát betűjében* (1850) és Jagnáé a *Parasztokban* (1909), melyért Reymont kereken tíz évvel Pirandello előtt vette át a Nobel-díjat. Azért, mert a naturalistáknál kevésbé determinista, az említett amerikai és lengyel remekírónál viszont kevésbé „zárt társadalmat” ábrázol. Hestert a puritán fanatizmus bélyegzi meg a házasságtörés (Adultery) „A” betűjével, Jagnát a katolikus paraszток ősi „törvénye” ítéli „a faluból való kikergetésre”¹²: mindkét esetben a valláserkölcs szerepe oly nagy, döntő a „kitaszításban”, amilyen a – mégoly elmaradott – tizenkilencedik század végi szicíliai kisvárosban

immár nem lehetett. (És különösen nem az „emberi és vallástalan Pirandelló”-nál.¹³) Marta nem az Isten országát tűzzel-vassal megvalósítani akaró megszállott puritánok és nem is a naiv-babonás földművesek megbotránkozott-felháborodott bosszújának esik áldozatul, hanem a nyárspolgári-előítéletes közvélemény „irigységének, felsült cselszövő kedvének, csalatkozott ambíciójának... és rágalmazásának”.¹⁴ Az előbbiek nem tudtak megbocsájtani, az utóbbi éppen szeszélyessége miatt igen. A bostoni polgárok és a lipcei parasztok őszintén gyűlölték „bűnös” áldozatukat, a szicíliai konformista kiközösítők azt hiszik, hogy gyűlölniük kell – vagy kellene. Hester karján ott az élő „bűnjel”: csecsemője; Jagna „cédasága” régóta közszájon forgott, szerelmi viharai úgyszólván a falusiak szeme előtt zajlottak. Marta elítélésében azonban épp a tényalap hiányzik. Az ám, a tény! A verizmus, a naturalizmus és a filozófiai alapjául szolgáló pozitivizmus alapkategóriája, vezéreszméje: a „factum”. Mely a másfél évszázaddal korábbi délolasz filozófus, Vico bölcseletében az igazsággal esett egybe („Verum et factum convertuntur”), valamint – úgyszintén a veristákat előlegezve – a „fátummal”, a végzettel.¹⁵ Pirandello regényében a „factum”, a tény rejtőzik és képlékeny – a látszat uralkodik. Marta így látja: „Egy tény néz vele farkasszemet. Tény, amelyen nem változtathat többé, szörnyű a többiek és szörnyű önmaga szemében, a lelke mélyén mégis anyagatlannak érzi, ködnek, árnyéknak.”¹⁶ A fátum helyét pedig a tévedések szomorújátéka veszi át, a zolai naturalizmus szigorú determinizmusát a véletlenek szeszélyes zsarnoksága. Illetve ha itt valami determinál, az a provincializmus társadalmi előítéletessége (vö. *Mattia Pascal két élete*). Az eseményeknek nemcsak a sora, egymásutánisága, de befejezése sem mondható tragikusan zártnak, a vége sem végletesen végzetesnek. (Az anyós hal meg, nem a hősnő: neki „megbocsát” a férje, akihez – habozva bár – talán visszatér.¹⁷)

Későbbi művei felől nézve, Pirandello ebben az első regényében a tényeket (a verizmus fundamentumát) sokkal határozottabban bontja le, mint a személyiséget, az egyéniséget (mely inkább a romantika öröksége, hogy régebbre most ne tekintsünk vissza). Az individuum még nem *Ezerarcú ember*, eredetiben *Egy, senki és százezer* (*Uno, nessuno e centomila*, 1926), Kaposi Mártont idézve, még „nem bizonytalanodik senkivé”.¹⁸ Martának még van egyéniségtudata, egyéni méltósága, öntudatos énképe, bármit gondoljanak is róla „az emberek”. Neki van igaza velük szemben: a magányos én igazsága erősebb, mint a többségi közösségé. A közvélemény kevés regényműben kompromittálódik ennyire. Marta individuális, egyszemélyes szabadságharcot folytat, de hangsúlyozottan nőként, ennyiben küzdelme egy kicsit olyan (ámbár kevésbé határozott), mint Sibilla Aleramo csaknem egyidős vallomásos regényének, az *Egy nőnek* (*Una donna*, 1906), az első olasz feminista regénynek hősnőjéé. Miként Hawthorne, Tolsztoj, Hardy, Fontane és Reymont, Pirandello is erkölcsi fölényben láttatja a („bűnös”) nőt a férfivel szemben,

legyen az férj, szerető vagy apa, úriember, mintapolgár, nemes, tisztviselő, pap... Marta olyan heves daccal fordul szembe az őt megbélyegző maradi előítéletes-séggel („Conservatrice? Per me ferro e fuoco! – szó szerint: „Konzervatív nő? Ré-szemről inkább tűz és vas!”⁹⁾), amelyet nem tanúsít sem Hester Prynne, sem Anna Karenina, sem Tess of the d’Urbevilles, sem Effi Briest, sem Jagna Domikowa...

Látószög és értékrend dolga minden esztétikai ítélet. *A kitaszított* értékelhető úgy is, mint egy nagyszabású szépírói pályán a kezdő lépés az érett remeklések felé, és úgy is, mint egy világklasszis életmű nem csupán időbelileg első alkotása-inak egyike.

Jegyzetek

1. Prohászka Lajos: *A Vándor és a Bujdosó* (1936), Univerzum Reprint, Szeged, 1990, 45. o.
Madarász Imre: A „humanista” és a „bujdosó” Prohászka Lajos nemzet-karaktológájában in Madarász Imre: *Kalandozások az olasz Parnasz-szuson. Italianisztikai tanulmányok*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1996, 135–141. o.
2. Prohászka, 51. o.
3. Salvatore Guglielmino: *Guida al Novecento*, Principato, Milano, 1978, 200. o.
Giacinto Spagnoletti: *Storia della letteratura italiana del Novecento*, Newton, Roma, 1994, 109., 120. o.
4. Luigi Pirandello: *L’esclusa*, Mondadori, Milano, 1979, 200. o.
5. Ferdinando Virdia: *Invito alla lettura di Pirandello*, Mursia, Milano, 1975, 93. o.
6. Pirandello: *L’esclusa*, 80. o.
Luigi Pirandello: *A kitaszított – Elbeszélések*, Európa Könyvkiadó, Buda-pest, 1966, 81. o.
7. Pirandello: *L’esclusa*, 165. o. Pirandello: *A kitaszított*, 163. o. Déry Tibor for-dítása.
8. Arcangelo Leone de Castris: *Storia di Pirandello*, Laterza, Roma–Bari, 1986, 43. o.
Benedetto Croce: *La letteratura della nuova Italia 6* (1940), Laterza, Roma–Bari, 1974, 335. o.
Szabó György: *Pirandello*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1961, 33. o.
9. Leone de Castris, 42–46. o.
10. Leone de Castris, 42. o.
11. Leone de Castris, 45. o.

12. Nathaniel Hawthorne: A skarlát betű, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1966, 49–53. o.
Władislaw Stanisław Reymont: Parasztok, Magyar Helikon, Budapest, 1969, 913-921. o.
13. Enzo Lauretta: Pirandello umano e irreligioso, Gastaldi, Milano, 1954
14. Pirandello: L'esclusa, 81. o. Pirandello: A kiteszított, 82. o.
15. Giambattista Vico: Opere filosofiche, Sansoni, Firenze, 1971, 63., 129. o. (De antiquissima Italorum sapientia, I, 1, VIII, 3.
16. Pirandello: L'esclusa, 55–56. o.
Pirandello: A kiteszított, 57–58. o.
17. Pirandello: L'esclusa, 200. o. Pirandello: A kiteszított, 196. o.
18. Kaposi Márton: A rejtőzködő egyén arca és álarcai, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2004, 170. o.
19. Pirandello: L'esclusa, 117. o.
Vö. Pirandello: A kiteszított, 117. o.